DISIMILAREA, DIFERENȚIEREA, DESPICAREA, DISOCIEREA ȘI ÎNMUGURIREA SONANTELOR

— Un capitol de fonetică românească [1] —

DISIMILAREA

Disimilarea este fenomenul opus a s i m i l ă r i i. Tendința de a articula mai ușor silește uneori pe vorbitor să repete o articulație anterioară sau să anticipeze o articulație următoare făcând astfel ca sunete deosebite la origine să devină identice. Dar repetarea aceluiași sunet la intervale scurte nu este dorită de organul nostru fonator, capabil să producă cele mai variate mișcări și compensații de mișcări. Deprins cu varietatea aproape infinită a mișcărilor, el se simte la largul lui atunci când trece cu abilitate dela o articulație la alta; repetarea aceluiași sunet îi devine nesuferită. Copiii știu prea bine lucrul acesta și fac exerciții de „frământări de limbă". (Cf. PAMFILE, *Jocuri de copii*, II, 371 ș. u.):

Capra neagră calcă 'n piatră;
Cum o calcă, 'n patru crapă,
Crepe capu caprii 'n patru
Cum a crăpat piatra 'n patru.

Din cauza repetării prea dese a sunetului **r** în unire cu o ocluzivă, e foarte greu să rostim repede asemenea cuvinte. Spre a evita articularea repetată la intervale scurte, limba modifică unul din cele două sunete, îl d i s i m i l e a z ă față de același sunet din apropiere.

Cazurile de **disimilare vocalică** sunt mai rare. Astfel încă în epoca latină vulgară *vicinus* devenise *vecinus*, precum do-

[1] Fragment din vol. II din „Limba Română".

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

vedesc formele romanice: rom. *vecin*, fr. *voisin*, span. *vezin*... Tot astfel *rădăcină* a rezultat din **radecina* în loc de *radĭcīna*. În *sorores*, pluralul lui *soror*, cei doi *o* apar disimilați în mai multe limbi romanice; la noi alături de dacorom. *surori* (din **sorori*) avem, la Istroromâni și la unii Aromâni, forma disimilată *surări*, (din **sorări*). În loc de *flutur*, se găsește la Aromâni *flitur*.

Cu mult mai frecventă e **disimilarea consonantică,** iar dintre consonante cea mai expusă disimilării e consonanta cea mai greu de pronunțat, vibranta *r*. Ea apare înlocuită de obiceiu prin *l*, prin *n*, sau, mai rar, prin *d;* uneori, ca în cazul lui *tulpină* în loc de *trupină*, a lui *cloncan* (*Jb.* VIII, 256) în loc de *croncan,* sau a lui *salțină*, la Aromânii olimpioți, în loc de *sarcină*, *r* se disimilează în *l* chiar față de un *n* următor. Invers, găsim pe *l* prefăcut în *n (m)* prin disimilare față de *r* precedent în *castron*, în loc de *castrol* (franc. *casserole*) sau în *canapăr* din *calapăr* și în *ceampara (geampara)* < turc. *čal-para.* Avem și un caz de disimilare a lui *l—r* în *r—d* în arom. *arudic,* pentru *aluric* „alunec" (poate după ce acesta ajunsese, prin asimilare, **aruric*). Se pare chiar că și ocluzivele afonice *c* și *t* se pot disimila, apărând în loc de ocluziva velară afonică [*c*] cea labială (*p*). Într'adevăr *potârniche* presupune o formă **poturnicula*, în loc de **coturnicula*, derivat din *coturnix.*

În majoritatea cazurilor disimilarea e regresivă. Ea se poate extinde asupra unui *r* în cele mai variate poziții și adică: începutul cuvântului: *Luxandra* în loc de *Ruxandra;* în grupuri consonantice inițiale: *Gligore* (forma cu *Gl* se găsește și la Slavi), în grupuri consonantice la sfârșitul silabei; *tulbure* sau mai des între vocale: *tutulor.* În loc de *vătrar* se aude, prin Muscel, cu metateză, *vlătar* (tot așa arom. *flevar*, din **fevrar* din lat. *Februarius*). În aceste cazuri forma nedisimilată (*Grigore, turbure, vătrar, tuturor*...) coexistă. Mai rare sunt cazurile când forma nedisimilată a dispărut cu totul, ca în *Măselar* „August" din **măsurar* (lat. *messorius* + -ar). De remarcat este că omonimia nu e o piedică pentru disimilare: în loc de *ramură* se zice pe alocuri *lamură*, deși *lamură* are și alt sens. Uneori disimilarea se produce chiar în momentul când împrumutăm un cuvânt străin: sârb.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

brbore > *bolbore*. Comună tuturor cazurilor citate până acuma e poziția protonică a lui *r* disimilat.

Când disimilarea e progresivă, *r* schimbat în *l* se găsește de obiceiu după accent: *Cireșel* în loc de *Cireșer* (**Cireșar*) „Iunie“ (ca și când am avea a face cu un diminutiv în *-el* dela *cireașă*), *daravelă* pentru *daraveră*, megl. *dârdăral* (*dârdărar*) „flecar“; proton prin metateză în: arom. *căpărleață* din *căprăreață* (lat. *caprariciа*).

Pentru disimilarea lui *r* în *n* se pot cita exemple ca *răscrăcănat*, *gutunar* (lat. *guttur* + *-arium*) și *brăcinar* (față de *brăciri* din lat. **bracile*). *Felinar* presupune o formă **fenerar* (din turc. *fener* + *-ar*). Și un *ŕ* se poate disimila față de un *r* anterior, prefăcându-se în *ń*. Acest caz îl întâlnim în dialectul aromân, unde sufixul *-toriu* se schimbă în *-toňu* când în tulpină se găsește un *r*: *ansăritoańă* (*săritoare* „minge“), *lucrătoňu* „lucrător“, *țiritoňu* „cerător“...

Înainte de labiale, un *n* născut din *r* disimilat, devine *m*: fr. *par plaisir* > *pamplezir*.

Pentru disimilarea lui *r* în *d* față de un *r* următor sau precedent — precum o putem constata în ital. *rado* din lat. *rarus* sau în lat. **prudire* în loc de *prurire* (*REW* Nr. 6802) — se poate cita cazul lui *grumudeu* (alături de *grumuleu*) din Țara Hațegului, pe care O. DENSUSIANU îl explică din **grumureu*, din lat. *grumulus* (deși nu e exclusă și influența lui *grămadă*, cu un sens apropiat), apoi *paparadă* (prin părțile Sibiului) din *păpară* + *-ară* (*DR.* V. 410). Poate și adjectivul *fraged* să se fi născut din **frager* < lat. *fragilis*.

Un *r* apare, prin disimilare, în loc de *n*, fie progresiv: *sângeros* din lat. *sanguinosus* sau regresiv: *mărunt*. Ca exemplul din urmă mai avem și altele (*cărunt*, *jurincă*, *părinc*...) care au disimilat pe *n* — *n* în *r* — *n* după ce, prin propagare, s'a ivit al doilea *n*: *mănunt*, **cănunt*, *junincă*, **păninc*, din lat. *minutus*, *canutus*, *junicem*, *panicum*.

Pentru schimbarea unui *n* în *l* față de un *n* următor se pot cita exemplele: *alivanta* (din fr. *en avant !*), *alinar* (*aninar*), *amelința* (*amenința*) și istror. *gloįnę* „gunoiu“ < slov. *gnojina*.

Mai dese sunt cazurile de disimilare a unui *l* față de alt *l*, în locul căruia apare *r*, ca în lat. vulg. *ur(u)lare* în loc de

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

ululare (rom. *urla*). Astfel în Săcele, lângă Başov, pluralul dela *ou* e *ouălele* sau *ouărele*. Din lat. *galgulus* se pare că s'a născut mai întâi o formă **gargulus*, din care se explică grangur al nostru. Un *n* în loc de *l* apare în *celalant* pentru *celalalt*, la Aromâni şi *an câtelea*, *an treilea* în loc de *al câtelea*, *al treilea*. Cf. şi lat. **cuntellus* pentru *cultellus* (*REW* Nr. 2381) şi ital. *pollonare* alături de *pollolare* < lat. *pullulare*.

Disimilarea lui *m* –*m* în *m* –*n* o avem în *tymiamum* (din grec.) devenit **tymianum*, precum se vede din paleosl. *tĭmijanŭ* şi din rom. *tămâie* (din *tămâńe*), în *mornăi* pentru *mormăi* şi în arom. (în Epir) *mană* (P. PAPAHAGI, *Basme* 484/28, 485/10) în loc de *mamă*. Şi forma *năframă* se explică din *năhramă*, iar aceasta din *mahramă* „maramă" < turc. *mahrama*. Înainte de alt *m*, *m* se poate preface prin disimilare în labiala *b*: *balamuc*, din *Malamuc*.

Uneori disimilarea, motivată în anumite forme de declinare sau conjugare, se generalizează şi într'altele sau dă naştere la forme analoage. Astfel *n* din *suspina* sau din *luneca* (lat. *suspirare*, *lubricare*) se explică numai printr'o disimilare la infinitivul întreg: *suspinare*, *lunecare*; pluralul *şelele* a devenit *şenele*, din care s'a desprins forma nearticulată *şene* în loc de *şele*; *harare*, pluralul dela *harar*, s'a disimilat în *harale*; acesta a fost considerat ca un plural în *-le*, iar din *harale* s'a format noul singular *hara*.

Câteodată trebue să ţinem seama de formele mai vechi pentru ca să putem explica disimilarea. Astfel, dacă Moldovenii zic *râlă* în loc de *rână*, avem a face cu o disimilare în regiuni odinioară rotacizante, care rosteau *râră* (GIUGLEA).

Foarte rare sunt cazurile de disimilare a altor consonante. Se pare că *cleoapă* în loc de *pleoapă* (cf. *DR.*, IX, 408) şi istror. *kl'ept* în loc de *pl'ept* s'au născut prin disimilarea lui *p — p* în *k — p*. Dacă *p(r)este* s'a născut din *prespre*, am avea un caz de disimilare a lui *p—p* în *p—t*, precum îl găsim invers, în numele local *Potfalău* din *Popfalău*. Disimilarea lui *f — f* în *f — t* o găsim în arom. *foartică* „foarfecă" (în alte limbi

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

romanice găsim forme disimilate care încep cu *for***b**-, *for***v**-, *for***m**-).[1])

Disimilarea nu trebue să fie i n t e g r a l ă, ca în cazurile citate mai sus, în care avem a face cu două sunete identice, dintre care unul a fost înlocuit de tot prin alt sunet, ci ea poate privi numai unul din elementele componente ale unei articulațiuni. Cele mai cunoscute cazuri de astfel de **disimilări parțiale** sunt ca și din alte limbi, cele de disimilarea lui *m* (nazală-labială) în *n* (nazală dentală) față de o altă labială — deși orală — din același cuvânt: din lat. *malva* avem **n***albă*, din *formica* avem *fur***n***ică*, din *posmă* avem *pos***n***ă*, în loc de *vătămari* avem la Aromâni *vătă***n***ari* [2]). Cazul invers, când dintre două labiale orale se schimbă, prin disimilare, înainte de accent, una în labială nazală îl avem la *vrăj***m***aș*, derivat din *vrajbă*. Nazala labială *m* se disimilează în labiodentala orală *v* față de nazala următoare în *ali***v***ăni* pentru *alimăni*. La Aromâni în

---

[1]) Alte exemple pentru disimilarea lui *r* - *r* în *l* — *r*: *almar* alături de *armar* (și ung. *almárium*, germ. *Almer*, ceh. *almara*, pol. *almarya*, față de ital. *armadio*), *alior* alături de *arior* (lat. *aureolus*, după I. A. CANDREA), arom. *alăstorn* „răstorn" și *alăndură* (la Dacoromâni și *rândulică Jb.* VIII, 256) din **răndură* „rândunică" (din lat. *hirundula*), arom. *călpitură* „crăpătură", *călare* (în Banat *Jb.* III, 318), „cărare", *căplar* „căprar", *calacatâr* din *caracatâr*, *calagroș* (și *caragroș*) din turc. *karag(u)ruș*, *clenguros (crenguros)*, *clieri* „creeri" *ALR.* I, 8/339, *glonțuros (gronțuros)*, arom. *picular* (lat. *pecorarius*), istrorom. *lumer* din *rumer* „număr", *Țaligrad* alături de *Țarigrad*, *uldoare ALR.* I, 39/164 în loc de *urdoare*, *vâlșor* (DENSUSIANU, *Haț.* 41) în loc de *vârfcior*... cf. și lat. *meletrix* pentru *meretrix* (REW N₁. 5523) și *plurire* în loc de *prurire REW.* Nr. 6802).

Pentru disimilarea lui *n* se mai pot cita: *amerinț*, *coropișniță*, *nimerea*, *numere* și *număra* (lat. *nomina* și *nominare*), *pângăresc* (arom. *păngănesc*), *pretutindere*... Disimilarea lui *n* față de un *ń* o avem în *buduroňu* < ung. *bodony*, *mușuroňu* (cf. *mișuna*) și *urloiu* din *hornoňu* (derivat din *horn*).

Dacă față de arom. *Arusal'ii*, desvoltat regulat din lat. *rosalia*, noi avem *Rusalii*, forma aceasta se poate explica din lat. ca rezultând din **Rusarii* din lat. (atestat) *rosaria* (*DR.* VI,393). Moldovenescul *brățea* e un singular nou din *brățale*, în loc de *brățare*, pluralul lui *brățară* (*CDDE.* Nr. 180).

[2]) Pentru asemenea disimilări pe teritoriu romanic, cf. **n***appa* pentru *mappa* (REW Nr. 5324), **n***espilus* pentru *mespilus* (*REW* Nr. 5540), în Grado **n***albare* pentru *marmore* „marmoră" (*REW* Nr. 5368). Din limbile slavice a dat exemple P. SKOK în *Romania* L (1924), 214 și în *Slavia* I, 489.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

loc de *v—m* apare *δ—m* în *δimtu* „vânt". Şi *n* în vecinătatea unui *m* se poate schimba în *r* sau *l*: în loc de *acnuma* „acum" întâlnim şi forma *acruma;* în loc de *nume* şi *număra* se zice în unele regiuni **l**ume *ALR.* I, 24/690, 900 etc., (deşi *lume* mai are şi alt înţeles) şi **l**umăra; în loc de *scormoni* se aude şi *scormoli.* Găsim şi disimilarea lui *n—r* în *l—r:* **l**ăzărit „năzărit" *ALR.* I, 364/820.

Ajunge ca două sunete învecinate să aibă numai o notă comună, pentru ca ele să se disimileze. Astfel dintre două palatale una îşi pierde caracterul muiat: lat. *vĕclus* (= *vetulus*) trebuia să dea *v'ekl'u* (sau *vieklu),* dar caracterul muiat al lui *v'* s'a pierdut şi a rămas *vechiu* (ca şi când *e* ar fi fost închis); tot astfel *radīc(u)la* ar fi dat *rid'icl'e;* forma de azi *ri***d**iche dovedeşte că primul *d'* s'a despalatalizat de timpuriu. La Aromâni găsim *ocli'i (Lumina* II, 103—110) în loc de *ocl'il'i* şi *yingl***ă** în loc de *yingl'ă* (metatezat din *cl'ingă* „chingă").

Când se urmează două şuerătoare, una îşi poate pierde elementul palatal. Astfel *şieşi* devine **s**ieşi, *veşteji* devine *ves***t**eji. Când două africate se găsesc în acelaşi cuvânt, găsim disimilări din cele mai variate: *tŝ—ŝ* dă **ts**—*ŝ* în *încruţişare* în loc de *încrucişare; ts—ts* dă **t—ts** în *alba***t**ariţă în loc de **albaţariţă* (derivat din *alb(e)aţă*) şi **c—ts** în *doni***c**uţă (= *doniţă* + *uţă*); *dz—dz* dă **dz—d** sau **d—dz** în arom. *dzea***d**it, în loc de *dzeadzit* „deget" şi în arom. *lăn***d**idzescu în loc de *lăndzidzescu* (din *lăndzid* „bolnav"); *ts—tŝ* dă **ts—t** în *puţin***t**el în loc de **puţincel* (*puţin* + sufixul diminutiv *-cel*).

Repetarea supărătoare a aceluiaşi sunet poate fi evitată şi prin **disimilare completă** sau **totală,** adică prin nerostirea unuia din cele două sunete.

Dintre disimilările complete v o c a l i c e (sau semivocalice), destul de rare, citǎm cazul diftongului *au* devenit *a* înaintea unui *u* accentuat din silaba următoare, încă în latina vulgară: *augustus, auguro* au pierdut pe *u,* precum se vede din limbile romanice şi din rom. **A**gust, *agur.* În unele regiuni diftongul *oi* a pierdut pe *i* înainte de un *i* următor: slav. *dojnica, vojnikŭ...* a dat pretutindeni *do***n**iţă şi pe alocuri *vo***n**ic. Forma **kinque,* disimilată în latina vulgară din *quinque* e, probabil, şi la baza

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

românescului *cinci* (care ar putea veni însă și din lat. *quinque*). Din *jejuno (jajuno)* s'a născut, prin disimilare completă, **ejuno*, din care al nostru *ajun*.

Dintre consonante, cea care a dispărut mai ușor e *r;* ceva mai rar *l, n* și *m;* rar de tot altele. Disimilarea completă poate fi progresivă *(răscrăcăra* > *răscăcăra)* sau regresivă *(urdoare* > *udoare)*. În cele mai multe cazuri dispare consonanta dintr'un grup consonantic (ca în exemplele date); mai rar între două vocale: *cărăuș* (în Transilvania) < *cărăruș, arăescu* (la Aromâni) < *răresc, făină* < *fănină,* poate și *rouă* < lat. *rorem*. La Megleniți găsim și forma *zęiĕt* „deget" *ALR*. I, 50/013 în loc de *zęizet*. Uneori disimilarea s'a produs într'un stadiu mai vechiu de desvoltare, despre care nu avem alte dovezi decât disimilarea însăși. Astfel trecerea lui *ct, cs* în *pt* și *ps* se pare că s'a făcut prin stadiul intermediar *ft* și *fs;* în acest stadiu s'a produs disimilarea celui de al doilea *f* din **frafsin* (< lat. *fraxinus*) și din **faft* (< lat. *factum*) care au devenit *frasin* și megl. *fat*. Avem și cazuri de disimilare prin fonetică sintactică. Precum *pretrece* (lat. *pertraicere)* s'a disimilat în *petrece*, tot astfel *pre trepte* sau *vreți trece* a dat *pe trepte, veți trece*, regional și *pin* (*trestii*) în loc de *prin (trestii), pintre (pietre)* în loc de *printre (pietre), cătă (cruce)* în loc de *cătră (cruce), vo (trei)* în loc de *vr(e)o (trei);* la Cluj am auzit și *pę (tare)* în loc de *prea* (*tare*). La N. COSTIN cetim încă: *Pe Turci* îi purta tot legați *pre uliță*. (*Let*, II, 112/3). Dacă în *alt*, din lat. *alterum*, *r* a dispărut, aceasta s'a întâmplat prin disimilarea completă mai întâi în gen.–dat. plural *altror* > *altor*. Tot astfel, dacă în unele regiuni se zice *câșmă* în loc de *crâșmă*, cauza e derivatul *câșmar*, disimilat din *crâșmar*. Formele disimilate *(pe, veți..., alt)* s'au generalizat mai târziu și în cazurile când nu mai urma un cuvânt cu *r*. La WEIGAND (Arom. II, 14) găsim forma arom. *basanlu* „*balsamul*" [1]).

[1]) Alte exemple de disimilări complete: **r**: *aburc* < **arburc* (< lat. **arborico), cortorosi* < *cotorosi, ciur* < lat. *cribrum* (disimilarea apare și în alte limbi romanice), *fașanguri* < *farșanguri, firetic* < **friretic* < lat. *phreneticus (DR.* IV, 1977, VII, 186), *pintru* < *printru, țuțur* < *țurțur...; apistrui*

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

Pentru alte consonante decât *r*, *l* şi *n* nu avem exemple sigure. Găsim totuşi *şitoare*, ca variantă a lui *şiştoare*, iar în *ALR.* I, 165/315 *supin* în loc de *suspin* [2]).

În grupurile consonantice *tst* şi *şţş*, primul *t* sau al doilea *ş* a fost disimilat complet (întocmai ca la Slavi): *neguştor* < *neguţ(ă)tor*, *tuştrei* < *toţi trei...*, *peşte* < *peştşe*, *broaşte* < *broaşce...*

Disparţia unui sunet prin disimilare completă se întâmplă uneori şi faţă de un sunet care nu e identic cu cel dispărut, ci are cu el numai o notă comună. Acesta e cazul cu *n* şi *m*, de ex. în arom. *frimitu*, *mărmitu*, *simiţ*, alături de *frimîntu* „frământ", *mirmîntu* „mormânt", *simînţ* „seminţe".[3])

Dar disimilaţiunea se poate ivi şi în mod preventiv, spre a evita, când e vorba de un derivat sau de o lege fonologică, forma în care acelaşi sunet ar trebui să se repete. În asemenea

---

< *apristrui*, arom. *aratu* „plug" < lat. *aratrum* (şi ital. *arato*, sard. *arado*), *fereastă* < *fereastră*, *preste* < *prestre*.

l: *alcam* < ung. *alkalom*, *plehupă* „pleoapă" < **plehlupă* < **prehlupă* (*G.S.* I, 145), *plimb* < **plimblu (preumblu)...*; *şodolan* < *şoldolan*, *tăpălagă* < *tălpălagă*.

n: *gângav* sau *gâgnav* (CORESI, 525/25) < **gângnav* (slav. *gągnavŭ*), *pătlagine* < lat. *plantaginem.*; *viezuină* < **viezunină* (din *viezure* + *-ină*) şi, poate, şi *păcuină* < **păcunină* (lat. *pecorina*, dacă nu avem a face cu continuarea latinescului *pecuina*.

[2]) Exemple mai puţin sigure, sau care pot fi explicate şi altfel decât prin disimilare: *frate* < **fratre* (dacă avem să plecăm dela acuzativul *fratrem*, iar nu dela nominativul *frater*) şi *rătutit* „beat", care pare a sta în legătură cu *turtit*. Probabil că **clinga*, din care vine al nostru *chingă*, nu s'a născut prin metateză din *cing(u)la*, ci prin disimilare din **clngla* (cu *l* propagat, cf. *cavicla* = *clavic(u)la REW.* Nr. 1979). Dacă la Megleniţi şi la Istroromâni *l'* dispare în forma articulată din pluralele masculine, nu avem a face, după toată probabilitatea, cu acelaşi fenomen de „iotacizare" a lui *l'*, ca în dialectul dacoromân, ci cu o disimilare completă generalizată din cazuri ca *fil'il'*, *cal'il'*, (*DR.* III, 390).

[3]) Tot aşa se explică, probabil, dispariţia lui *n* în *Muscel* din **munscel* (**montiscellus*, cf. *DR.* III, 819). Dacă *buştean* vine din nemţescul *Baumstamm* (*DR.* III, 658), faza intermediară a fost **bumştean*.

Ca şi asimilării, M. GRAMMONT a dat o deosebită atenţie, în al său *Traité*, diferenţierii şi mai ales disimilării (p. 269—336). Pentru el asimilarea, diferenţierea şi interversiunea se fac în contact nemijlocit de sunete; dilaţiunea, disimilaţiunea şi metateza privesc sunetele la distanţă (cf. p. 251).

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

cazuri vorbim despre o **disimilare prohibitivă** (BRUGMANN) sau **preventivă** (GRAMMONT).

În latinește e cunoscut cazul sufixelor *-alis* și *-aris,* care au aceeași funcțiune și dau derivatelor lor același sens; deosebirea dintre ele stă numai în aceea că *-aris* în loc de *-alis* se leagă de tulpine care conțin un *l (militaris, familiaris...,* față de *dotalis, natalis..*), spre a împiedeca ivirea a doi *l* în corpul aceluiași cuvânt. Ceva analog vedem la noi. Dacă tulpina conține un *n,* numirile topice și cele de locuitori nu se derivă cu sufixul *-(e)an,* ca de obiceiu *(Abrudean, Bucureștean, Vidican...)*, ci cu sufixul *-ar,* cu mult mai rar în această funcțiune: *Bușteнari, Comănar, Cătunar, Poienar...* (chiar și *Beclerean* „locuitor din Beclean", *Peștenar* „din Peștera", *Vlădărean* „din Vlădeni", *Mărginărean* „din Marginea"..., unde disimilațiunea nu e prohibitivă, ci efectivă). Deși *l* simplu între vocale a devenit *r* în elementele latine (*mola* > *moară...*), avem *sălămândră (sălămâzdră)* din lat. *salamandra,* zicem *colastră* (cf. lat. *colostrum*) alături de *corast(r)ă* și regional găsim forma *doloare* în loc de *duroare,* din lat. *dolorem;* Aromânii au alături de *căroare,* din lat. *calorem,* mai des *căloare.* Păstrarea lui *l* se datorește lui *r* din silaba următoare. Tot astfel, atât în dialectul istroromân, cât și la Moți și în textele noastre vechi rotacizante, un *r* în același cuvânt poate opri rotacizarea lui *n* intervocalic: *cărbune* (alături de *cărbure*), *sarcină* (alături de *sarciră*), *Crăciun*... (cf. în urmă *DR.* VIII, 314—315). Și păstrarea lui *d* în vechiul *dediu* (= dădui) se explică prin disimilare prohibitivă, spre a se evita forma *d'ed'i* (din lat. *dĕdī*).

Mai sus am văzut că două africate nu se suportă totdeauna în corpul aceluiași cuvânt. Spre a evita asemenea repetări de articulațiune, când sufixul *-iță* se leagă de tulpine terminate în *c*, nu-l preface pe acesta în *tș* (ca atunci când urmează alte sufixe începătoare cu *i* sau *e*, de ex. *adânč-ime, purč-el...*), ci *c* dela sfârșitul tulpinei se rostește palatal: *jurchiță, broschiță, măciuchiță, ploschiță...*[1])

[1]) Prin disimilare prohibitivă explica MEYER—LÜBKE (cf *DR.* VIII, 317) și menținerea lui *e* protonic (care ar fi trebuit să se prefacă în *i*) în. exemple ca *peți, cuceri...,* cf. *ceti, veni.*.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

DIFERENȚIEREA

Disimilarea prohibitivă nu mai este un act mecanic, ci și psihic: când s'ar putea produce o rostire supărătoare, o evit cu anticipație. Tot astfel **diferențierea** pune stavilă acomodării sau asimilării atunci când acestea ar putea produce alterarea unui sunet dincolo de limita impusă de claritatea expresiei. Existând primejdia ca prin acomodare sau asimilare să fie alterat caracterul unui sunet, voiu căuta, printr'un fel de exagerare, să subliniez diferența între două sunete învecinate. Diferențierea este deci un fel de reacțiune împotriva tendinței organului nostru fonator de a duce economia mișcărilor dincolo de limita la care se poate distinge sau ghici un sunet. Ea poate izvorî însă și numai din tendința de a face ca două sunete învecinate să aibă cât mai multe elemente componente deosebitoare. Precum disimilarea este fenomenul opus asimilării, tot astfel diferențierea este în opoziție cu acomodarea.

O întâlnim mai ales la două **vocale** învecinate, unde primejdia contracției, după asimilare, e foarte mare. Lat. *nubĭlus* a dat în românește *nuăr*, apoi, prin acomodarea lui *ă* la vocala labio-velară precedentă, *nuor*, din care a rezultat, prin asimilarea lui *u* la *o* următor, *noor*. Forma aceasta, cu cei doi *o* învecinați, a ajuns la o contracție a lor într'unul singur: *nor*.

Un caz interesant este menținerea lui *v* intervocalic în verbul *avea* din lat. *habere*, contrar legii fonologice despre dispariția lui *b* și *v* între vocale. BARTOLI crede că vecinătatea celor doi *v* în *aveva* (= *habebam*) a făcut ca unul din ei sau să dispară, prin disimilare completă, ca în italiană (*avea*) și franceză (*avais*, etc.) sau, ca la Români (*aveam*) și la Veglioți (*avaja*), să se conserve în radical, spre a se evita dispariția lui *v* în ambele silabe. Același fenomen nu s'a produs însă la *bibebat* — unde aveam chiar trei *b* — în care cei doi *b* intervocalici au dispărut: *bea*.

Pentru disimilare, ca și pentru asimilare și metateză, se poate consulta cu folos E. SCHOPF, *Die konsonantischen Fernwirkungen: Fern-Dissimilation, Fern-Assimilation und Metathesis*, Gottingen, 1919. O lucrare specială despre disimilare a publicat M. GRAMMONT, *Dissimillation consonantique dans les langues indo-européennes*, în care a încercat — după părerea noastră fără un rezultat sigur — să stabilească principiul că dacă într'un cuvânt se repetă aceeași mișcare articulatorie, se suprimă în general mișcarea produsă cu o intensitate mai mică, care atrage deci atenția mai puțin.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

Dar în mintea noastră cuvintele nu sunt fixate numai prin sunetele care le compun, ci adesea și prin numărul de silabe și prin ritmul lor. Spre a evita ca prin contracția celor doi *o* din *noor* caracterul bisilab și ritmul cuvântului să se piardă, s'a produs diferențierea unuia din cei doi *o*: **nou**r. Tot astfel se prefăcuse *tuus* și *suus* în latina vulgară în **tous* și **sous* (de unde se explică *tău* și *său* românesc), spre a se evita contracția lor în *tus*, *sus*. Dacă în loc de *vâjiitură* sau *fâșiitură* întâlnim formele *vâjietură*, *fâșietură*, cauza e tot diferențierea vocalică,

Când un *e* accentuat era urmat de alt *e* în silaba următoare, s'a născut, prin propagare, *ee*. Acest *ee* era amenințat să se contragă într'un singur *e*. Spre a evita această contracțiune, al doilea *e* a fost rostit cu o apertură exagerată, ceea ce a dus la *a*. Astfel **peeşte* a devenit *pe***a**ş*te* (precum se rostea mai demult și se mai rostește în unele părți și astăzi).

Ceva analog s'a întâmplat cu slavul *sinĭ*. Prin disociere *n̓* (< *nĭ*) a devenit *in*, încât forma cuvântului românesc trebuia să fie *siin*. Cum însă grupul *ii* se contrage foarte ușor în *i* (cf. *fin* < *fiin* < *fil'in*, *fică*, < *fiică*), el a fost diferențiat: *se**in***.

Într'o regiune destul de extinsă din Nord-Vest, în loc de *u̯om* „om", *u̯ok'* „ochiu"... găsim *u̯**ă**m*, *u̯**ă**k'*. Cele două vocale labio-velare, *u* și *o* se deosebesc prea puțin una de alta, de aceea una din ele *(o)* a fost înlocuită prin vocala centrala (*ă*). Același lucru s'a întâmplat cu *oo*, din ung. *ó* (= *o* lung) sau din țigănescul *ō*: ung. *biró* (rostit chiar de Unguri în unele părți *biro̯u̯*) a dat *bir**ă**u*, iar țigănescul *kalō* a dat *căl**ă**u*.

Dacă pe o mare întindere a teritoriului dacoromân diftongii *ea* și *oa* au devenit **ia** *(di̯al, tri̯abă...)* și **ŭa** (*tu̯**ă**mnă*, *pu̯**a**te...)*, aceasta se explică prin faptul că vocalele extreme *i* și *u* se deosebesc mai mult de *a* decât *e* și *o*, care, în scara vocalică, sunt vecinele lui *a*. Tot astfel **câene*, **pâene*... (cu *e* propagat din silaba următoare) au devenit, prin micșorarea aperturii vocalei palatale, *câ**i**ne*, *pâ**i**ne*... Între *â* și *i̯* diferența e mai mare decât între *â* și *e*

O consonantă se poate acomoda atât de mult unei vocale învecinate, încât să se rostească cu o apertură din ce în ce

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

mai mare, până se vocalizează de tot. Astfel un *l* velar devine în multe limbi (de ex. în franțuzește și în dialectul istroromân) *u*. Cazul contrariu se întâmplă uneori în limba română: un *u* lung devine mai întâi *uu*, apoi, prin diferențiere *âu* și *âl*. Astfel cuvântul *bâlciu* vine din ung. *búcsú* (pronunțat regional chiar în ungurește și *bolcsú*). Ung. *bőség* a fost redat prin *beușug*. din care s'au născut formele diferențiate prin consonantizare: *belșug*, *bivșug* sau *birșug*.

Alte cazuri de **vocalizare a unei consonante** prin diferențiere sunt următoarele: în dialectul istroromân *u̯* a devenit *v* (rostit mai ales bilabial: *w*) când era elementul slab al unui diftong: *a***v** „au", *me***v** „mieu", *dă***v***u* „dau", *o***v***e* „ouă"..., **v***o* < *u̯ă* < lat. *illam*, **v***ută* < *u̯uta* < *ulta* „uita" (PUȘCARIU, *Istr.* II, § 54). Tot astfel diftongii *au̯* și *eu̯* se pronunță la Aromâni, însă numai înainte de consonante, *av* sau *af* și *ev* sau *ef*: *ala***v***du* „laud", *ca***f***tu* „caut", *pre***f***tu* „preot". În unele regiuni apusene se găsește și la Dacoromâni *au̯* devenit *ab* sau *ap*. *la***b***dă* „laudă", *ca***p***t* „caut".[1])

O **diferențiere,** de astădată **consonantică,** avem la reflexul grupului latin *gn* în românește. Prin acomodarea ocluzivei velare (*g*) la nazala următoare (*n*) s'a născut mai întâi forma *leŋn*. Cele două nazale *ŋ* și *n* erau însă prea asemănătoare, și deci prea expuse să se contragă într'una singură. Atunci a intervenit principiul diferențierii, nazala velară *(ŋ)* fiind înlocuită prin nazala labială (*m*), cu mult mai deosebită: *le***m***n*. (În dialecte meridionale din Italia, diferențierea a progresat și mai mult și în locul nazalei labiale *m* apare labio-dentala orală *v*: *li***v***ențe* „lemn")[2]). Tot astfel se explică dialectalul *to***mn***a* din *toŋna*, iar acesta din *togma (tocma)*, numai că în acest cuvânt

[1]) E greu de stabilit dacă prefacerea lui *gm* în *um*, a lui *mn* în *un* și a lui *br* și *bl* în *ur* și *ul*, care pot fi considerate ca acomodări față de vocala precedentă, nu sunt rezultatele unei diferențieri — sau și ale unei diferențieri — a lui *g*, *m* și *b* față de sonanta următoare.

[2]) Precum a observat foarte just MILLARDET (în *Revue des langues romanes*, LXI [1921—22], p. 329—330), dacă din *scamnum* avem *scaun* (ca în vechea-gasconă: *escaun*), dar din *somnum* avem *somn*, cauza este că o formă **soun* ar fi fost prea primejduită de asimilarea celor două vocale labio-velare *o* și *u*.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

simultan cu diferențierea lui *η* față de *n* următor, s'a diferențiat și *n* față de *η* precedent schimbându-se în *m*. Și grupul *mn* se cere uneori diferențiat. În loc de *pumn*, Aromânii zic *pu***l***mu* (poate prin influența lui *palmă*); din lat. *scamnum* avem în unele dialecte *sca***nd.** Cuvântul *semn* s'a prefăcut în *sem***d**, rostit apoi *sem***t** în dialectul meglenit. Alte diferențieri consonantice sunt: *bm* > *bl* în numirea locală *în* **B***lăci* (Mățău, jud. Muscel) în loc de *în Mlăci* (dacă nu avem a face cu o asimilare, prin fonetică sintactică, a lui *nb* în *nm*); *sn* > *sm*: slav. *jasna* > *ias***m***ă (DA)*, slav. *basnĭ* > *basn(ă)* și *bas***m**, croat. *kasno* > istror. *casmo*; în loc de *ng̑* avem *mg̑* în *ha***m***ger* alături de *hanger*.

Un caz puțin banal de diferențiere îl prezintă cuvântul *sălămâ***z***dră* din lat. *salamandra*. Precum dovedește prefacerea lui *a* accentuat în *â*, forma mai veche, atestată în *Lexiconul Budan*, era *sălămâ***n***dră*. În grupul *nd*, cele două dentale occlusive *n* și *d* se rostesc cu o singură ocluziune, deosebirea între ele existând numai în ridicarea vălului palatin în momentul când începe rostirea lui *d*. Economia de mișcări poate face însă ca această ridicare a vălului să fie omisă și astfel grupul *nd* să devină prin asimilare *nn*, ca în *cân* < *când*... Spre a se evita această asimilare, *nd* apare diferențiat în **z***d*. Diferențierea lui *nd* în **j***d* apare în arom. *șamijdol'i* alături de *șamindol'i* „amândoi", iar *dn* poate deveni *ln* sau *rn*: *aduna* > **adna* > arom. *a***l***na; logodnă* se rostește la Brașov *logo***r***nă*.

Alt caz interesant de diferențiere îl prezintă apariția unui *r* în loc de *d* înainte de labiale. Gramaticii latini (cf. KEIL, *Gram.* I, 452, 29 și SCHUCHARDT, *Vok.* I, 141) citează formele *a***r***venire* în loc de *advenire*, *a***r***fuerunt* pentru *adfuerunt*, iar în *REW.* se găsesc la Nrii 183, 214, 218 și 261 forme romanice care se reduc la **a***r***morire* pentru **admorire*, **a***r***velare* pentru *advelare*, **a***r***ventare* pentru *adventare*, **a***r***flare* pentru *adflare* > *afflare*. În românește avem, afară de *a***r***mă-sar* < lat. pop. *a***r***messarius* (pentru *admissarius*) și forma dialectală *a***r***vocat* pentru neologismul *advocat*.

Uneori diferențierea apare ca o măsură p r e v e n t i v ă, tocmai în grupele consonantice care se acomodează mai ușor.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

Astfel, spre deosebire de *n* care înainte de labială devine *m*, și de *m*, care înainte de dentale sau africate dentale devine *n*, avem la Istroromâni, subt influența dialectului venețian, **np**, **nb** și **nf**, **nv** în loc de *mp*, *mb* și *mf*, *mv*: cu**n**pară, bu**n**bâc, *ț*o-**n** *fost* „eu am fost", *l*-a**n** *vezut* „l-am văzut" (cf. BARTOLI, la PUȘCARIU, Istr. II, § 62a), iar la noi si**m***t* < lat. *sentio*, în texte vechi și pentru „sunt" (*Jb.* III, 40); Aromânii au și *frâm**t**e* „frunte", *vim**t**u* „vânt" (*Jb.* XIII, 67), *atum**ț**ea* „atunci" (WEIGAND, *Arom.* II, 360), *num**t**ă* „nuntă", chiar și **nimusoare* „ninsoare", din care s'a desvoltat forma *nimusorismă* (cu *u* înmugurit, cf. CAPIDAN, *Arom.* § 228). Fenomenul e cunoscut și din limba latină.

Diferențierea consonantelor lungi sau **geminate** joacă un rol destul de important în unele limbi. Astfel în loc de lat. *reddere* sau *gibbus* avem în limbile romanice și forme care presupun în latina vulgară **re**n**d***ere* (ital. *rendere*, franc. *rendre*, span. *rendir*... *REW.* Nr. 7141) și *gi***m***bus* (arom. *giumbă DR.* VIII 114—116, neapol. *ǧimme*, calabr. *yimbru*, genovez *dzembu*, cf. și lat. *gimbosus REW.* Nr. 3755). Ocluzivele dentale și labiale, *d* și *b*, au fost înlocuite prin ocluzivele nazale corespunzătoare *n* și *m*. Forma *sa***m***batum*, continuată în românește *sâmbătă*, franc. *samedi*, engad. *samda* și germ. *Samstag*, s'a născut prin diferențiere din *sabbatum*, păstrat subt această formă în celelalte limbi romanice (ital. *sabato*, sard. log. *sapadu*, span., portg. *sabado*... *REW.* Nr. 7479). În sens invers s'a produs diferențierea la *ca***m***barus* (ital. *gambero*, sard. log. *cambaru*, franc. meridional *gambre*, span. *gambaro REW.* Nr. 1551), din lat. *cammarus* (din grec.).

Alte exemple, din limba română, afară de arom. *giumbă* și de *sâmbătă*, sunt mai puțin sigure. H. BARIĆ (*Arhiv za arbanasku starinu* I [1923], fasc. 1—2) a propus pentru cuvintele românești *mânz* și *pânză* etimologiile **man***d***-***eus* în loc de *mannus* „cal mic" și **pan***d***ea** în loc de *pannea* (forma feminină a lui *panneus* „sdrențuit"), iar I. A. CANDREA (CDDE Nr. 1317) atrăgând atenția asupra formei *pin***d***ae* în loc de *pinnae*, atestată în *CGL.* VII, 90, explică ca și P. PAPAHAGI, pe arom. *pen***d***ură* alături de *penură* „cuiu, pană (de despicat)",

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

ca şi pe alb. *pendull* „pană", din lat. **pindula* alături de *pinnula*. Forma cu *nd* se găseşte şi în dialecte italiene (veron., vicentin *pendola* „bietta, conio" (care n'au nimic a face cu *pendulus* „spânzurător" cf. *REW.* Nr. 6388)[1]).

O diferenţiere a lui *nn* în *ln* presupune P. SKOK (*Slavia* I, 494) în sufixul românesc *-elnic*. El crede că *pomelnic*, vremelnic... derivă din slav. *pomenĭnikŭ*, *vremenĭnikŭ*... după ce *ĭ* a încetat să se mai pronunţe între cei doi *n*.

Tot ca o diferenţiere — şi nu ca o orientare după compusele cu prefixul *in-*, cum s'a crezut până acum (cf. G. ASCOLI, în *Arch. glott. ital.* III, 442—452; A MUSSAFIA, *Beitrag*, 26; *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXII, 473), ar putea fi considerată apariţia unui *ns* în loc de *ss*. Astfel în loc de *isse* (născut prin asimilaţiune din *ipse*) întâlnim în unele limbi romanice forme care presupun *inse* (*insu*), precum rom. *îns*, sard. camp. *insoru*, v. -sard. log. *nensiun*, valtell. *inziss*, v. -franc. *ensement*; de asemenea din **essire* (= *exire*) avem în româneşte, pe lângă forma obişnuită *ieşi* (> *işi*), la Aromâni şi la Dacoromâni (prin

[1]) Formelor citate li s'au dat şi alte explicări. Astfel după MEYER-LÜBKE, *REW.* Nr. 7141, forma **rendere* s'a născut din *reddere* prin influenţa lui *pre(h)endere*. Cuvântul *mânz* se aduce în legătură cu mesapicul *Menzana* (ca numire a lui Jupiter căruia i se jertfea un cal) şi e considerat de origine ilirică; aria lui de răspândire ajunge prin Albania, Sardinia şi Italia până în dialecte franceze, retoromane şi germane (cf. PUŞCARIU, *EW.* Nr. 1092 şi *LR.* I, § 93). Cât despre *pânză*, se crede că acest cuvânt ar sta în legătură cu *pandere (vela)* „a întinde (pânzele)". Dacă admitem pentru *mânz*, *pânză* şi arom. *pendură* un *nd* desvoltat din *nn*, atunci între aceste trei cuvinte există o nepotrivire în tratamentul vocalei accentuate, întru cât în *pânză*, şi *mânz* avem *â* în loc de *a*, ca înainte de orice *n* + cons., iar în arom. *pendură* *e* rămâne neschimbat, ca înainte de *nn* fără să se prefacă în *ı*, ca înainte de *n* + cons. S'ar putea deci ca numai arom. *penură* să fie urmaşul lat. *pinnula*, iar *pendură* să aibă *d* dela alb. *pendull*.

Pentru prefacerea lui *nn* în *nd* găsim exemple şi în alte limbi. Astfel e ital. *bandire (bandito)* faţă de franc. *bannir* < germ. *bannen*. BARIC' (*l. c.*) citează alb. *pendé* < lat. *penna* şi trevis. *candola* < lat. *cannula*, P. SKOK (*Arhiv za arbanasku starinu* I, [1923] p. 15) din dialecte slave: *dundo* (în Ragusa) < lat. *nonnus* şi *pandıl* < lat. *pannellus*. În Austria diminutivul dela *Mann* este *Manderl*. Invers avem în Corsica *nunda* „nimic" în loc de *nudda* (din lat. *nulla*). Aromânii au *flambură* din n.-grec, φλάμπουρον, m. -grec φλάμμουρον,-λον < lat. *flammula*.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

Bucovina) și *inși*, întocmai precum *insir* se găsește și în celemai multe dialecte din Nordul Italiei și în Provența. S'ar putea ca și *n* din *însura* (ca și în formele corespunzătoare din dialectele italiene meridionale: *nzura*, *ndzura*, etc, cf. PUȘCARIU, *EW*. Nr. 874) să nu fie din prefixul *in-* (căci un derivat **inuxorare* nu prea e de înțeles), ci să se fi diferențiat din forma **ussorare* (cf. *m'assore* „mă însor" în Alatri). Tot astfel avem prov. *ensugar*, span. *enjugar*, portg. *enxugar* din lat. *exsucare* [1]).

DESPICAREA

Când din două vocale învecinate, care formau două culmi sonore și aparțineau prin urmare la două silabe, una își pierde caracterul sonor autonom și devine satelitul celeilalte, atunci cele două vocale formează un diftong. Astfel din *mare* la care s'a adăogat articolul *a* s'a născut la început cuvântul de trei silabe *ma-re-a*, care însă cu timpul a devenit bisilab, prin faptul că *e*, fiind mai puțin sonor decât *a*, a devenit elementul slab al diftongului *ea: ma-rea*. Tot astfel după amuțirea lui *b* (*v*) intervocalic, s'a născut din lat. *timebat* o formă la origine tot de trei silabe, în care *e* și *a* au ajuns însă cu timpul să formeze un diftong, precum îl rostim în al nostru *te-mea*, de două silabe. Prin anticiparea lui *a* din silaba următoare s'a

---

[1]) Termenul de diferențiere l-a introdus în linguistică A. MEILLET în memorabilul său studiu *De la différenciation des phonèmes*, publicat în *Mémoires de la Société de linguistique*, vol.. XII (1903), p. 14—34, arătând cel dintâiu deosebirea esențială ce există între diferențiere și disimilare. Termenul a fost apoi adoptat și de M. GRAMMONT în al său *Traité de phonétique*, Paris, 1933.

Un studiu amănunțit și ilustrat prin multe și variate exemple din diferite limbi, dar mai cu seamă din limba greacă, despre despărțirea geminatelor în două elemente diferite a dat E. SCHWYZER în *Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung* 61, p. 222—252, cf. recensia, cu completări din domeniul romanic, a lui ROHLFS în *Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen*, 165 (1934), p. 311. S'au mai ocupat cu această chestiune, afară de MEILLET în studiul citat (p. 26—27), M. GRAMMONT, *Dissimilation*, p. 136 și u.; P. KRETSCHMER, *Der heutige lesbische Dialekt* (1905), p. 170; H. SCHUCHARDT, în *Zeitschrift f. rom. Phil.* 32 (1908), p. 475; H. LANSBERG, *Die Mundarten Sudlukaniens* (1939), p 133, ș. a.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

născut din lat. *mola* românescul *moară,* cu diftongul *oa* în loc de vocala simplă *o* din cuvântul latin. Dar diftongii și poliftongii nu se nasc numai prin adăugarea unei sau mai multor vocale, ci și prin **despicarea unei vocale** în două sau mai multe elemente. Aceste elemente se diferențiază cu timpul, de obiceiu astfel, că unul din ele se închide ajungând astfel într'o situație de inferioritate sonoră față de celălalt.

De obiceiu această despicare se face în poziție inițială, sau, la mijlocul cuvântului, în silaba accentuată, și mai ales atunci când vocalele sunt lungi. Românul având obiceiul de a masa la începutul cuvântului energia rostirii (cf. *LR.* I, 39), vocalele inițiale au putut deveni diftongi: în loc de *i* și *u* întâlnim în unele regiuni *i̯i* și *u̯u:* rostirea *i̯inimă* în loc de *inimă*, este cea obișnuită în cele mai multe părți ale țării vechi (cf. *ALRM.* I, h. 171) și o întâlnim și la Istroromâni (*i̯irimę*); rostirea *u̯unghie* e destul de răspândită în Estul teritoriului dacoromân (cf. *ALR.* I, h. 52). Diftongarea lui *e* inițial în *ee*, care prin diferențiere a devenit, la noi și la Slavi, *i̯e* este obișnuită în românește. Foarte răspândită e și diftongarea lui *o* inițial în *u̯o: u̯om* „om", *u̯os* „os"... chiar și *u̯o-njund'i* „o'*njunghi*" *ALR.* I, 1991/333. Mai sus am citat cazul lui *o* unguresc, care a dat *oo*, apoi *o̯u* și *ă̯u:* ung. *biró* > *birău.* Tot acolo am arătat că acest proces de diferențiere poate duce până la consonantificarea elementului slab al diftongului: ung. *bőség* (cu (*ö* lung) a devenit *beu̯șug* și apoi *belșug*.

Dar vocala care suferă asemenea schimbări nu trebue să fie lungă. Din ung. *zsufa* (cu *u* scurt) avem în românește formele *jufă* și *julfă,* ca și când stadiul anterior ar fi fost **juufă*. În foarte multe cazuri de diftongare a vocalelor nu avem nici un indiciu că ele ar fi fost rostite cu o durată mai mare. Diftongul *i̯e* a rezultat dintr'un *e* latin scurt (rostit deschis în latina vulgară) dar accentuat: *pĕctus* > *pi̯ept, pĕreo* > *pi̯er*... Deasemenea diftongarea mai nouă „țărănească" în cazuri ca *du̯omn, buri̯ete, mî**a**re, ovi**ă**s*, s'a întâmplat prin despicarea lui *o, e, a* și *ă*, fără ca aceste vocale să se fi rostit vreodată, după cât știm, mai lungi decât se rostesc de obiceiu vocalele românești. Lucrul acesta nu trebue să ne mire prea mult, dacă ne

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

dăm seama că apertura vocalelor fiind mare şi forma ei puţin precisă, vocalele nu sunt identice cu sine însesi în tot cursul articulării lor, chiar când durata lor nu este lungă. Înălţimea, intensitatea şi timbrul vocalelor variază. Când variaţia timbrului e foarte mică, ni se pare că distingem nişte sunete unitare; când variaţia e mare la începutul sau la sfârşitul articulaţiei, atunci acest început sau sfârşit se identifică cu alte vocale cu timbru definit; vocala astfel constituită ne face impresia unui diftong (cf. ROUSSELOT, *Modifications phonétiques*, p. 251 ş. u.), mai ales fiindcă se adaugă şi tendinţa de diferenţiere, care face ca deosebirea dintre elementele constitutive ale unei vocale să devină şi mai accentuată [1]).

Şi **despicarea unei consonante simple** o vom înţelege uşor dacă ne dăm seama că în articularea consonantelor avem mai multe faze care se urmează, şi că fiecare din aceste faze poate să desvolte un caracter autonom. Când se adaugă şi aici elementul diferenţierii, dintr'o singură consonantă se poate naşte un grup consonantic. Cazurile acestea odată recunoscute, ne apar cu mult mai numeroase şi mai variate decât cazurile de diferenţiere a geminatelor. Aproape tot materialul aruncat laolaltă, în monografiile dialectale, în capitolul consonantelor „epentetice", intră în vreuna din categoriile pe care vom încerca să le stabilim în cele următoate pentru limba română. Nota comună tuturor cazurilor pe care le vom cita — şi care dovedeşte că avem a face cu unul şi acelaşi fenomen — este că unul din elementele grupului consonantic rezultat prin despicare este totdeauna o sonantă şi că elementul nou ce apare este o m o r g a n cu cel despicat.

Economia mişcărilor organului nostru fonator face ca turc. *damla*, să devină *dambla* în urma faptului că în stadiul de destindere, articularea lui *m* nu se mai produce sincronic cu coborîrea vălului palatin, încât aerul, ne mai scurgându-se

[1]) Sunt unele limbi sau dialecte în care această fluctuaţie de timbru este atât de mare, încât în locul unei vocale ni se pare că auzim un poliftong compus din trei, patru sau chiar cinci elemente. Asemenea cazuri sunt frecvente mai ales în graiul Saşilor din Ardeal; ele au fost adesea notate de E. PETROVICI în *ALR.* II.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

pe nas, auzim un *m* desnazalizat, pe care-l identificăm cu un *b*. Vedem din acest exemplu că și un *b* simplu, nu numai un *bb*, poate fi despicat în *mb*. Alături de *sambatum* pentru *sabbatum*, găsim în latinește (și în limbile romanice) *lambrusca* (it. *lambrusca*, franc. *lambris*) și *labrusca* (rom. *lăuruscă*, sard. log. *agrustu REW.* Nr. 4814); *strambus* e forma romanică (rom. *strâmb*, ital. *strambo*, portg. *estrambo*... *REW.* Nr. 8281) în locul clasicului *strabus;* alături de *sabucus* (atestat în glose și păstrat în rom. *soc*, port. *sabugo* etc.) avem, la PLINIUS, *sambucus*, păstrat și el în unele limbi romanice (cf. *REW.* Nr. 7561). Tot astfel avem *mb* în loc de *m* și în alt element latin din limba română, în forma *trembur* în loc de *tremur*, care se găsește în punctele: 107, 112, 249 și 337 din *ALR.* I, chestiunea 92, precum și la Aromâni (în punctele 06, 08, 09). La Aromâni mai întâlnim și *amburți* „amorți" în *ALR.* I, 153/08 și *șcl'imbura* (CAPIDAN, *Arom.*, § 228) în loc de *șcl'imura* „a plânge" din lat. **exclamorare*. Este probabil că și cuvântul nostru *carâmb* nu-i decât o variantă — cu accent schimbat — a lui *carăm* < lat. *calamus*. Și arom. *tâmbariu*, are aceeași origine ca alb. *tabarr* și ital. *tabarro* (*DR.* IV, 263). Din lat. *tumulus* derivă ital. *tombolo* (*REW.* Nr. 8982). Albanezii au, afară de *trëmp* (< *trèmb*) < lat. *tremo* și *rambi* < lat. *aramen*, *rembë* < lat. *remus*, *shëmbëloj* < lat. *similare* și *krimp* (*krimb*) „vierme" < indo-eur. **krmis*. În cuvinte de origine străine avem destul de des (precum se poate constata din atestările în DA) forme cu *mb* în loc de *b* sau *m*, de obiceiu însă numai ca variante regionale, astfel *bambe* „bame" (< turc. *bamia*), *catarambă* „cataramă", *chihlimbar* „chihlibar" (< turc. *kehlibar*), *chilomb* (și la Secui: *külömp*) „chilom" (cf. sârb. *ćulum*), *cramb* (FRÂNCU-CANDREA, *Rom. d. Munții Apuseni*, p. 41) „cram" (< sârb. *kram* < germ. *Kram*), *cumbea* „cubea" (< turc. *kube*), *glumbă* la Moți „glumă" (< paleosl. *glumŭ*), *hadâmb* „hadâm" (< turc. *hadym*), *holumb* (în Hidiș, jud. Turda) „holum" (< ung. *halom*), *mumbaia* „mubaia" (< turc. *mübaja*), *primbură* (VICIU, *Gl.*), *plimbură* (*Conv. lit.* 24, 923) „primură", (Mățău, jud. Muscel) *tărâmb* „tărâm" (< ung. *terem*), *scroambă* „scroabă", *țânterimb* (Hidiș jud. Turda) „țin-

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

terim". Aromânii au *distimbel'ă* „testemel" şi *cucumbişe* „un fel de plăcintă" în loc de *cucumişe*. Une-ori avem, la sfârşitul cuvântului, şi *mp* în loc de *mb* din *m*, astfel în chestionarul „Casa" 95/79: *salcâmp* în loc de „salcâm". Cazul invers, *mp* din *p* e ceva mai des: *ciumpag* „ciupag", *climpeşte* „clipeşte" (*DR.* IX, 412), *jampiţă* „japiţă"... Avem şi exemple cu **mf** din despicarea unui *f* sau *m*, împrumutate însă deadreptul aşa: *calomfir* (şi bulg. *karamfil*) alături de *calofir* (bulg. *kalofer*), *zamfir* „safir" (< paleosl. *samfirŭ*). Pentru *v* despicat în **mv** (cu *m* labio-dental), ca în ital. *inverno* (surselv. *unviern*, span. *invierno REW.* Nr. 4126), avem cazul lui *imvi* (POPOVICI, *Rum. Dial.* 165) în loc de *ivi* [1]). Probabil că şi aşa numitul „infix nazal" în forme latine ca *accumbo*, *accubui*, *accubitum*, *accumbere* (şi alte compuse cu prefixe dela *-cumbo*) faţă de *cubo*, sau în *rumpo*, *rupi*, *ruptum*, *rumpere* se explică tot prin despicarea labialei.

În altă parte am arătat cum un *nn* poate deveni *nd;* tot astfel se poate despica *n* în *nd* şi când nu este lung. Într'adevăr, M. POMPILIU a atestat din Bihor (*Conv. lit.* 20, p. 1004) forma *arinde* în loc de *arin(e)*, iar în ALR. I, h. 45 se dă din diferite puncte forma *plămând* (cu plurarul *plămânzi*) pentru *plămân*. La Albanezi întâlnim *ndëmëroj* din lat. *numerare.*

Şi un *d* apare despicat în *nd*. CAPIDAN, *Arom.* § 228 citează din dialectul aromân următoarele cazuri de *n* „epentetic": *iţindo* „orice" şi *carţindo* „oricare" pentru *iţido* şi *careţido*, *minduo* pentru *miduo* „măduvă" şi *Sânmendru* „Sâmedru", (în

[1]) Pentru explicarea unora din formele citate mai sus s'au dat şi alte explicări. Astfel MEYFR-LÜBKE (în GRÖBER, *Grundriss d. rom. Phil.* I², p. 1050) după care am citat exemplele albaneze, crede că *b* din alb. *shembeloj* s'a ivit în forma sincopată *sim(ı)lare;* tot astfel era de părere A. BYIIAN (Jb. V. 4—5) că din *tremulare* s'a născut *tremurare* şi, la Aromâni, cu sincopare, *trembrare* şi apoi, prin generalizarea formei cu *mb*, şi *tremburare* în loc de *tremurare*. Cum variantele cu *mb* se găsesc şi la Dacoromâni şi la Albanezi, trebue să renunţăm la asemenea explicări. După cele de mai sus, vom considera deci şi în cuvinte italiene (toscane) ca *gombito, stombaco, cimbere* .. că *m* a fost despicat în *mb*, fără să presupunem mai întâi o lungire a lui *m* în proparoxitoanele *gómito, stómaco, címece,* căci avem şi *remboláre,* care nu e accentuat pe silaba a treia dela sfârşit.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

care *n* ar putea fi explicat însă și prin propagare). În *mărgărint* alături de *mărgărit* (grec. μαργαρίτης avem un caz de despicare a lui *t* în *nt*[1]).

Nu numai *nn*, ci și *n* simplu pare a fi despicat în *ln*. Într'adevăr cuvintelor *stelniță*, *găselniță*, *medelniță* le corespunde în slavă *stěnica*, (dela *stěna* „perete"), *měděnica*, *gasěnica*...[2])

Dentalele *t* și *d* apar uneori despicate în *tr* și *dr*. Latinescul *ante* (păstrat în *înainte*) a dat (în limba veche și dialectal, cf. *DA*) *între*; alături de *agest* < lat. *aggestum*, avem și forma *agestru*; *sihastru* vine din grec. ἡσυχαστής; în loc de *salată* și *gumilastic*, găsim *salatră* (*Jb.* VIII, 317) și *gumilastru* (*Jb.* III, 316); pentru *colindă* găsim și forma *colindră*, alături de *(h)ăsta* întâlnim la Moți forma *hăstra*; DENSUSIANU citează din Țara Hațegului *zadră* și *bundră* în loc de *zadă* și *bundă*[3]).

Un *r* apare despicat din *ș* în unele cuvinte de origine turcească sau unguréască ca *arșic* (alături de mai rarul *așic*) < turc. *așyk*, *arșeu*, ca variantă a lui *așău* < ung. *ásó*, *harșa*,

---

[1]) Și pentru *plămând* s'ar putea admite la rigoare o lungire anterioară a lui *n*, dat fiind că acest cuvânt are și pluralul *plămâi*, în care *n* dispare înainte de *i* ca în *ai* < *anni*. Etimologia lui *căscăund*, cu varianta *căscăun*, nefiind sigură, nu știm dacă avem a face cu o despicare a lui *n* în *nd* sau cu o asimilare a lui *nd*, în *n* (ceea ce ar fi cazul dacă etimologia din **cascabundus*, dată de I. A. CANDREA, ar fi adevărată).

Că un *d* se poate despica în *nd* ne-o dovedește particula afirmativă *da*, care devine *nda* atunci când nu suntem chiar convinși că putem răspunde afirmativ. Vălul palatin, coborît când tăcem (și răsuflăm pe nas), nu se ridică prompt pentru articularea lui *d* inițial deoarece șovăim dacă trebue să răspundem *nu* sau *da*!

[2]) P. SKOK (*Slavia* I, 494) presupunea și pentru aceasta, ca pentru *vremelnic* < *vrěmenĭnikŭ* un *nn*, deci un slav **stěnĭnica*, etc., ceea ce e neprobabil. S'ar putea însă ca sufixele *-elniță* și *-elnic* să se fi născut, prin analogie, pe teren românesc, după modele ca *urechelniță* sau *prisoselnic*, etc. Cel dintâiu e disimilat din *urechierniță*, fiind un derivat cu sufixul *-niță* dela **urechere* < *auricularia* (= **oriclaria*) și cel de-al doilea pare a fi derivat cu sufixul *-nic* din *prisoseală*.

[3]) Formele cu *str* în loc de *st* ar putea fi și analoage după *fereastră* cu varianta *fereastă* (născută prin disimilare completă) sau *nost*, *vost* alături de *nostru*, *vostru*. Le întâlnim însă și în alte limbi romanice, cf. v.-ven. *bissestro*, franc. *bessetre*, astur. *besestre*, v.-span. *bisiestre*, din *bissextus* (*REW*.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

mai de mult *haşa* < turc. *haşa*. În loc de *j* avem *rj* în dialectalul (Mold.) *arjun* pentru *ajun (DA)* [1]).

Despicarea unui *s* în *ns*, ca în exemplele cu *ss* citate în altă parte, o avem în două cuvinte de origine slavă în *vânslă* şi *vânsli* (atestate în *Codicele Voroneţean*) alături de *vâslă* (*vâsli*), din slav *veslo*, şi în *cinste* din paleoslavul *čĭstĭ* [2]).

Şi un *l* sau *r* poate fi despicat în *rl*. Alături de *dălog* avem *dârlog; mocirlă* e acelaşi cuvânt cu ung. *mocsila* şi derivă dintr'un slav. **močilo* (din **močidlo*, cf. pol. *moczydlo*). Despicarea lui *r* în *rl* o avem în *şorlic* pentru *şoric (şoricu)*. Aromânii zic *anvărliga* „împrejur" în loc de *anvăriga*. [3])

Destul de numeroase sunt cazurile de despicare a unui *c*, *k'* şi *g*, *g'* în *ηc*, *ηg* (scrise *nc*, *ng*) şi *ήk'*, *ήg'* (scrise *nch ngh*): *anglicel* „aglicel" (sârb. *jaglika*), *angarlâc* „agărlâc" (turc. *agyrlyk)*, (rar) *astrunc* „astruc", mai des *barangă* decât *baragă*, *cioflingar* şi *ciofligar*, *grangur* (arom. *galgur*) din lat. *gal-*

Nr. 1131). Pentru *t* > *tr* în limbile romanice avem cazul cunoscut al lui *anitra* (it. *anatra, anitra*) în loc de *anas, -atis*. *(REW.* Nr. 439).

În *samurastră* avem, probabil, o asimilare a lui *l* din *samuraslă* faţă de *r* precedent şi intercalarea unui *t* în grupul lui *sr*. S'ar putea, ca *str-* în loc de *st-* din *strămurare* < lat. *stimularia* să nu se explice prin orientarea după prefixul *stră-* din *străpung, străbat*, etc. (cf. MUSSAFIA, *Voc.* 147 şi PUŞCARIU, *EW.* Nr. 1652, unde se citează şi forme sarde cu *str*), ci prin despicarea lui *t* în *tr*.

[1]) *Arslan* alături de *aslan* se găseşte în graiul popular şi la Turci, dela care am împrumutat cuvântul. Despicarea lui *ş* în *rş* în cuvinte de origine turcească o întâlnim şi la Sârbi: *a(r)slama*.

[2]) Dacă pentru *cinste* am putea să admitem în vreun dialect slav o formă nazalizată **čęsti* sprijiniţi pe macedo-bulgarul *censti* şi slavul transilvan *pocsentzt* (A. BYHAN, *Jb.* V, 308—309), un paleosl. **vęslo*, presupus de TIKTIN, *Dicţ.* e greu de admis. Se pare că forma *vâslă* s'a desvoltat din *vânslă* şi nu invers, căci slav. *veslo* ar fi dat **vaslă*. — Pentru despicarea lui *s* în *ns*, şi când era urmat de *t*, cf. v.-veron. *enstesso* = ital. *stesso*.

[3]) Poate şi sufixul *-irlă*, în *codirlă (codârlă)* să fie născut din *-ilă*. Cuvinte cu etimologie obscură, precum *cârlan, cârlig, ciocârlan, (ciocârlie), modârlan, şopârlă, ţopârlan*, etc., ar putea avea şi ele un *rl* despicat din *r* sau *l*. În *DR.* III, 832—833, credeam că *rl* în *dârlog* şi *mocirlă* s'a născut prin diferenţiere din *dl* pe vremea când acest grup nu se asimilase încă la Slavii de Sud în *l*. Pentru *rl* < *l* cf. şi germanul austriac *Lamperl* alături de *Lammel*.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

gulus, *junghia* (arom. *ğungl'ari*, megl. *žungl'u*) < lat. *jugulare*, *junghetură* < lat. **jungulatura* (forme cu *ng* în glose latine și în dialecte romanice la PUȘCARIU, *EW.* Nr. 922 și la CANDREA—DENSUSIANU, *DE*, Nr. 918), *sbenguesc* „sbeguesc", cf. și sufixele *-incă*, *-ingă*, *-oancă*, *-oangă* ca variante ale lui *-ică*, *-igă*, *-oacă*, *-oagă*, apoi *fleac* dar *treanca-fleanca*[1]). La Aromâni avem (cf. CAPIDAN, *Arom.* § 228) *arănk'esc* pentru obișnuitul *arăk'esc* „răpesc", *afrangă* „fragă", *alangu* pentru *alag* „alerg", *țangaδe* „oaie căreia i-a murit mielul" < alb. *cagaδë*, *lăngută* „puțin" < alb. *ljagëtë*, *urincl'at* „urechiat" (*DR.* II, 452).

Și în *ț*, *dz*, *č* și *ğ* elementul dental *t* și *d* apare uneori despicat într'un element oral și nazal încât în locul acestor africate întâlnim *nț*, *ndz*, *nč*, *nğ*, mai rar *lț*: arom. *florincea* cu sensul de „măzăriche" (ziarul „Dreptatea" din 1897, Nr. 65), bulg. *gleč* > *glenciu*, *pianță* „piață" (*Jb.* VIII, 317); germ. *Sitz* > *jeț* (*jiț*) și *jelț* (*jilț*). Mai numeroase sunt cazurile aromânești (cf. CAPIDAN, *Arom.* § 228): *alinčescu* pentru *aličescu* (*DR.* III, 753), *astăndză* și *andzî*, „astăzi" și „azi", *tunğu* „bronz" < turc. *tuč* „tuciu", *minğilișă* „adunare" < turc. *miğliše*, iar *lč* în loc de *č* găsim la Aromâni în *angâlčitoare* „ghicitoare"[2]).

---

[1]) Intenționat n'am citat exemple ca *cătingan*, *înfing*, *lengăna*, *junincă*... în care *n* poate fi propagat. Pentru despicări analoage în limba albaneză cf. MEYER—LÜBKE, în GRÖBER, *Grundriss* I², p. 1050. SCHUCHARDT a atras atenția asupra aparației unui *n* înaintea velarelor într'un studiu publicat în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXV (1911), p. 71 ș. u.

Probabil și schimbul între *g* și *ng* (*nc* înainte de consonante afonice) în cazuri ca lat. *frango*, *fregi*, *fractum*, *frangere* față de *fragmentum* etc. se datoresc tot unei despicări.

[2]) Sufixul *-enciu* în loc de *-eciu* poate avea *n* propagat. Tot astfel sufixul *-angiu* în *bosmangiu* (turc. *basmağy)*, din exemple *ca scăunenciu*, *boiangiu* (turc. *boyağy)*, *calangiu* (turc. *kalaiğy)*... s'a putut orienta după *bostan-giu*, *toptan-giu*... Și la Aromâni găsim *hălvănğiu*, „halvagiu". Dialectal în Grecia îi corespunde *papahandzis* aromânescului Papahagi.

Pe când difențierea consonantelor geminate e admisă de mulți linguiști, despicarea consonantelor simple în două elemente omorgane n'a fost, pe cât știu, studiată în nicio limbă. Exemplele românești sunt atât de numeroase și variate, încât fenomenul nu poate fi negat, numai fiindcă e surprinzător. Cei ce nu-l admit, neputându-l explica, se aseamănă medicilor care neagă

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

DISOCIEREA

Tendința de coarticulare face ca un sunet să fie oarecum impregnat de sunetul următor. Voind să potrivesc organul meu articulator în același timp pentru articularea sunetului ce-i urmează, fac ca sunetul pe care-l articulez să fie — după expresia lui GRAMMONT — plin de sunetul următor, care poate să „răsune" înainte de vreme. Avem deci a face în definitiv cu un fenomen de propagare regresivă.

Acesta e de exemplu cazul lui **iot epentetic** în rostirile dialectale (mai ales prin Muntenia) *oi̯chi*, *urei̯che*, *perei̯che*, *Tai̯che*..., chiar și *genui̯chi* (*DR.* V, 297)... Sunetul *k'* e atât de impregnat de „iot", încât acesta devine un sunet de sine stătător, deslușit de ureche, fie în urmă (de ex. *k'i̯el*, *k'i̯atră*, *grajdi̯u*...), fie înainte (de ex. *oi̯k'*). Avem și rostiri ca *ui̯nghe* *ALR.* I. 52/820, cu degajarea unui *i̯* din *ŋ* următor. Ceva analog s'a întâmplat cu grupul labială + *i̯* care a dat în românește *i̯* + labială. Metateza aparentă pe care o constatăm în desvoltarea lui *habeat* > *aibă*, trebue înțeleasă astfel, că limba, care e în poziție de odihnă când articulăm pe *a* și pe *b* singuri, ia cu anticipație poziția palatală necesară pentru *i̯* următor.

ÎNMUGURIREA SONANTELOR

În sistemul consonantic sonantele ocupă un loc deosebit prin faptul că, deși ocluzive, ele sunt sunete continue. Coarticularea lor cu alte sunete întâmpină oarecari dificultăți, fiindcă ridicarea și coborîrea vălului palatin, la nazale, nu se

efectele tămăduitoare ale unor ape minerale, fiindcă nu-și pot da seama de procesul pe care-l deslănțue în organismul omenesc. SCHWYZER admite lungirea consonanantelor simple prin geminație expresivă pentru ca să explice „disimilarea" lor, dar nu știe ce să înceapă cu forme dialectale grecești ca: **m**b*oi* „boiu" < turc *boj*, **n**d*erti* „dor" < turc. *derd*, o **m**b*aporiaris* < ital. *vapore*. Nici lungirea din cauza accentului proparoxiton în italienește nu se potrivește, precum am văzut, în toate cazurile. Reducând ca MEYER-LÜBKE sau ȘANDRU, *(plămând* < *plămân* după *când* = *cân)*, despicarea la analogie, rămân neexplicate cele mai multe cazuri. Asemenea încercări de explicare sunt însă de preferat termenilor tehnici „epenteză", „sunet parazitar", „infix nazal", „Nasaleinschub", care constată fenomenul, dar nu-l explică.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

face totdeauna destul de prompt şi sincronic; că deschizătura laterală prin care se scurge aerul, la *l*, nu se poate îmbina uşor cu altă articulare; şi mai ales deoarece vibraţiunile necesare pentru *r* cer o sforţare mai mare a organului nostru articulator decât pentru alte consonante. De aceea vedem că cele mai multe „accidente generale", precum disimilarea, propagarea, metateza ş. a. privesc mai ales un *r* şi (în măsură ceva mai mică) un *n* (*m*) şi *l*.

Spre a evita greutăţile coarticulării, limba română are diferite mijloace. Astfel grupurile consonantice greu de rostit la începutul cuvântului elimină pur şi simplu consonanta iniţială: **D***nistru* > *Nistru*. În anumite grupuri compuse din două consonante continue (dintre care una de obiceiu este o sonantă) se întrepune o plozivă prin care se marchează în mod precis graniţa silabică: franc. *casserole* > *cas***t***rolă*, *Izrael* > *Iz***d***rael*. Dar un grup iniţial „greu" devine „uşor" de pronunţat mai ales atunci când între consonante intercalăm o vocală; în acelaşi timp hotarul silabic iese mai lămurit în evidenţă când această vocală poate atrage întâia consonantă, îndepărtând dela sine consonanta a doua, care devine satelitul vocalei următoare: slav. *gnoj* > *g***u***noi*, turc. *filğan* > *fili***g***ean*. După cum mlădiţa de salcie produce primăvara muguri, tot astfel sonantele au proprietatea de a înmuguri, emiţând vocale. Această **înmugurire a sonantelor** au ovservat-o de mult gramaticii inzi, care au numit asemenea vocale **svarabhakti,** adică „fragmente de vocale".

Cazul dintâiu, când o vocală „epenteticǎ" înlesneşte rostirea unui grup consonantic iniţial, îl avem, în afară de citatul *g***u***noiu*, în exemple ca *h***ă***rană* (în Transilvania) alături de obişnuitul *hrană* < slav. *chrana*, *h***e***rean*, *h***i***rean* sau *h***ă***rean* (*DA*) alături de obişnuitul *hrean* < slav. *hrěnŭ*, *h***i***rişcă* (prin Transilvania) alături de *hrişcă* < rut. *hrička*. Dar întâlnim o astfel de „înmugurire" şi în grupuri consonantice iniţiale destul de frecventate cum e *tr* sau *dr*, de ex. în *t***ă***răgăna* pentru *trăgăna*, *vint***ă***rea* *ALR* I, 101/418, 424, 600 pentru *vintrea*, sau *t***ă***râţe* < slav. *trice*.

Mai frecvente sunt exemplele aromâneşti. CAPIDAN, (*Arom.*

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

§ 228) citează: *honoată* „miros" < grec. χνότος, *agunós* < slav. *gnos*. O asemenea vocală „parazitară" apare la Aromâni şi în grupuri consonantice destul de obişnuite, ca *cr* şi *gr*: *curuesc* în loc de *cruesc* „croesc", *darac* în loc de *drac*, *guruńŭ* pentru *gruńŭ* „bărbie".

La mijlocul cuvântului, în afară de exemplul citat (care are forma *filiğane* şi la Aromâni), mai găsim germinarea unei vocale, în Transilvania, în cuvinte ca: *arineu*, pentru *arneu* „coviltir" < ung. *ernyő* şi în *feleherţ*, „crucea carului" din ung. *felhérc*. Cu atât mai frecvent e fenomenul la Aromâni, mai ales la cei din regiunea Monastirului şi Ohridei (cf. WEIGAND, *Ar.* II, 347, *Jb.* XIII, 70, CAPIDAN, *Ar.* § 228) de ex. *sufără* pentru *sufră* „masă", *umbără* pentru *umbră; aguru* pentru *agru* „ogor", *culupan* pentru *culpan* „scutec", *căpesturu* „căpăstru", *cumpuru* pentru *cumpru* „cumpăr", *cuscuru* „cuscru", *ehtuřu* pentru *ehtru* „inamic" < grec. ἐχθρός, *lucuru* pentru *lucru* şi *lugurie* pentru *lugrie* „lucru", *paturu* „patru", *şombură* pentru *şombră* „pietroiu" (din alb)...

Precum se vede din toate aceste exemple, vocala înmugurită este identică cu cea dintr'una din silabele învecinate, în majoritatea cazurilor cu cea din silaba următoare, sau cel puţin are acelaşi caracter (palatal în *arineu*, *hirean*..., velar în *gunoiu*, *şombură*..., central în *tărâţe*...), încât aceste cazuri s'ar putea explica şi ca un fel de propagare vocalică, mai ales regresivă, precum o avem cu regularitatea unei legi în unele limbi, ca cea ungurească. La rigoare am putea admite chiar că avem a face cu un fel de disociere şi că *r* în *darac* era oarecum „impregnat" de *a* următor sau *l* în *feleherţ* de *e* următor, încât aceste vocale au „răsunat" şi înainte.[1])

[1]) Avem — mai rar — şi câteva cazuri de înmugurire cu altă vocală decât cea din silabele învecinate sau de înmugurire ivită în grupuri consonantice fără sonante. Dacă neologismul „pluş" apare, la Aromâni, subt forma *piluş*, cauza trebue căutată în redarea francezului *u* (din *peluche*) prin *u*, al cărui *i* a răsunat între *p* şi *l*. În arom. *mureană* pentru *mreană*, va fi fost hotăritor caracterul labial al lui *m*. Nu văd însă de ce Aromânii zic *măturiţă* în loc de *mătriţă* „oaie cu lapte".

Cazul al doilea, ca un *u* din silaba următoare să se întâlnească şi într'un grup, în care niciuna din consonante nu e o sonantă, trebue consi-

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

Adesea întâlnim înmugurirea unei vocale centrale dintr'o sonantă, chiar când nu se găsește în silaba următoare — ca în cazul lui *tărâțe* — o altă vocală centrală: *hărană* pentru *hrană*, *hărean* pentru *hrean*, *sîlab ALR.* I, 1937/07 pentru *slab*, *iescăle* (în Țara Hațegului, cf. *DA.*) în loc de „iesle", iar la Aromâni *căpuțe*, pentru *cruțe* „cruce", *cărină* „coș" < bulg. *krina*, *aγăre* și *lucăre* pluralul dela *aγru* „ogor" și *lucru*, *arsălan* și *arăsălan* pentru *arslan* „leu"...

Când un Român nu-și amintește un cuvânt sau trebue să oprească fluxul vorbirii, el umple pauza cu un *ă* sau *î* prelungit. Acest **sonus vicarius** se aude mai ales la copiii de școală când nu-și știu lecția. Tot un *ă* sau un *î* întrebuințăm atunci când despărțim în mod intenționat un grup de consonante, care, rostite coarticulat, ar putea da prilej la neînțelegeri. Am arătat în *LR.* I, § 38 că rostirea *optâsprezece* în loc de *optsprezece* evită nașterea unui *ț* din combinația *t*+*s* făcând ca elementele *opt* și *spre* să fie destul de net delimitate. Francezii întrebuințează în asemenea cazuri pe *e* „mut" și rostesc în vorbirea curentă *vingtetrois*, deși acest *e* nu este îndreptățit etimologicește. Același caz îl avem în rostirea *altăcine* sau atunci când din *cumnat-to* facem *cumnată-to*, fiind astfel ex-

---

derat de fapt ca o propagare vocalică, nu ca o înmugurire: în loc de *psusescu* „crăp" (despre vite) și **csurafe* < grec. ξουράφι, Aromânii au *pususescu* și *cusurafe* „briciu".

Asemenea cazuri sunt cu atât mai remarcabile la Aromâni, cu cât la ei — adevărat, mai ales la cei din Sud — se întâlnește tocmai fenomenul opus, al sincopei.

În unele cuvinte intercalarea nu s'a produs pe teren românesc, ci le-am împrumutat așa, cu vocală intercalată. Deși al nostru *Caraș* derivă din slavul *kras*, noi îl avem dela Unguri *(karas)*. Probabil că și verbul *a se gunosi* „a se scârbi", din Psaltirea Scheiană, nu e împrumutat din slavonescul *gnąsiti sę (gnusiti se)* — ca *agunos* al Aromânilor — ci ne-a venit prin mijlocire ungurească *gonoszúlni)*. Tot astfel, dacă alături de *hrăbor*, din paleosl *hrabŭrŭ*, avem si forma *hărăbor*, aceasta ar putea fi de origine rusească (vechiu *chorobrŭ*, nou *chorobryj)*, în care limbă redarea grupelor consonantice cu *r* și *l* prin despărțire în două silabe e de asemenea un fenomen caracteristic.

Dacă în texte vechi întâlnim exemple ca *smige* în loc de *singe (sânge)*, avem a face cu grafeme care nu corespundeau rostirii adevărate.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

clusă o confuzie cu *cumnato*, vocativul dela *cumnată*. Un astfel de *ă* sau *î* a putut fi întrebuinţat deci ca element despărţitor de consonante, nu numai spre a evita echivocul produs de coarticulaţie, ci şi spre a înlesni rostirea unor grupuri consonantice greu de coarticulat. Un astfel de grup este în românește, spre deosebire de limba greacă, un *cs* la începutul cuvântului. De aceea Aromânii fac din *csen* „străin“ *căsen*, deşi nici *c* nici *s* nu este o sonantă.

În materialul de sunete moştenite de Români dela Romani lipseau **sonantele silabice.** Când, prin contactul cu Slavii, strămoşii noştri au împrumutat cuvinte care conţineau asemenea sunete, ei le-au înlocuit prin sonante înmugurite – precum dealtfel au făcut şi Bulgarii — înlocuind pe *l* şi *ŗ* prin *îl* şi *îr*: din slavul *plk, kŗn...* (scrise плъкъ şi крънъ) am făcut *pâlc, cârn* (ortografiate cu litere chirilice tot плъкъ şi крънъ după modul slav).

Cu timpul însă am învăţat să rostim şi noi sonantele aşa ca ele să poată forma singure, fără adaosul unei vocale, culmea sonoră a unei silabe, în jurul căreia s'au putut grupa consonantele mai puţin sonore. Cazul acesta s'a ivit atunci când după afonizarea sau amuţirea lui *u* şi *i* final, din lat. *i]llum, i]llī* şi *mī* s'au născut în românește *l, l'* şi *mi* (cu *i* afonic, nesilabic). Când aceste pronume nu se puteau lega în mod enclitic de vocala finală a cuvântului precedent, ca în *nu-l văd, să-l'* (> *să-i) fac, dându-mi...*, şi nici în mod proclitic de vocala iniţială a cuvântului următor, ca în *l-am văzut, l'-a* (>*i-a) dat, mi-au spus...*, ci se găseau la începutul frazei sau în vecinătatea unor cuvinte care se terminau sau începeau cu consonante, atunci rostirea lor devenea silabică : *când l văd, cum l' spun, m(i) dă mâna...*

Această rostire nu este totuşi prea obişnuită în românește, ci în asemenea cazuri sonanta silabică a înmugurit, desvoltând un *î* (în dialect şi *ă*) şi zicem *când îl văd, cum îi* (din *îl') spun, îmi dă mâna.* Mai mult decât atât. Un asemenea *î* s'a extins şi asupra pronumelor *ţi* şi *şi* ajunse în aceeaşi situaţie *(îţi spune, când îşi drege glasul..)* şi chiar şi asupra

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

formei verbale *s* „sânt", legat și el adesea enclitic: *(nu-s bani)*. *îs bani.* [1])

Același fenomen s'a petrecut cu prepoziția și prefixul *n* din lat. *in*. Spre a-l înțelege însă, trebue să facem o scurtă excursie istorică. Lat. *în* și *întro* rostite *en* și *entro* și-au pierdut în unele regiuni ale Romaniei, precum în Italia meridională și în Imperiul de Est, prin fonetică sintactică, pe *e* inițial (cf. *DR.* III, 391—392). În cazuri ca *verde* **'n**chis, *cale* **'n**toarsă, *merge* **'n** *sat*, *se* **'m***parte*... *i* inițial (rostit *e*) din *inclusum*, *întorqueo*. *in*, *impartire* s'a contopit încă în epocă latină cu *e* final din *vir(i)de*, *calle(m)*, *mergĭ(t)*, *se*... Cum cu *e* se terminau toate substantivele și adjectivele de declinarea III, pluralele ambigene și cele mai multe plurale feminine, persoana III-a din prezentul indicativ la verbele de conj. II—IV și din prezentul conjunctiv la cele de conj. I., mai ales însă câteva prepoziții din cele mai des întrebuințate, ca *de*, *pe*, *peste*, *spre*, și pronume ca *me*, *te*, *se*, *mine*, *tine*, *sine*, cazurile de „eliziune" a lui *e* din *en* (= *in*) după *e* dela sfârșitul cuvântului precedent erau foarte multe. Mai târziu, dar tot într'o epocă veche, (însă după ce *a* devenise *î* în poziție nazală) *e* inițial neaccentuat s'a prefăcut în *a*, încât și *en* trebuia să devină *an*. În dialectul meglenit găsim încă acest stadiu: **a***ncl'id* < *includo*, **a***nflu* < *inflo*, **a***mpirat*, < *imperator*.., pe când celelalte dialecte abia dacă mai păstrează câteva urme ale acestei mutațiuni. În urma acestei legi fonologice prepoziția și prefixul *an*, din lat. *en* (= *in*), a devenit *n*, prin fonetică sintactică, și după toate femininele în *a*, după persoana III singular și plural la indicativul prezent și la imperfectul verbelor de conj. I, la conjunctivul prezent al celor de conj. II—IV. și mai ales după particole ca *la*, *ca*, și verbul ajutător *a*: *masa* **'n***tinsă*, *cântă* **'n** *frunză*, *la* **'n***chisoare*, *ca* **'n***tr'o casă*, *a* **'n***vins*... Din nenumăratele cazuri de asemenea eliziuni s'a putut extinde prepoziția și prefixul *n* și după alte vocale: *vino* **'n***coace*, *nu'ntreba*, *cu*

[1]) La Istroromâni găsim un astfel de *ă* „sprijinitor" și în alte cazuri, de ex. *ăspălave* „spală (mereu); *ăsno* „suntem", etc., (PUȘCARIU, *Istr.* II, 18).

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)

'm*părat**ul***, etc. În vremile vechi, după amuţirea consonantelor finale, toate cuvintele româneşti se terminau — ca în italiană — cu vocale; mai târziu însă, după amuţirea lui *u* final, o mare parte a cuvintelor ajunseră să se sfârşească cu consonante. Prefixul şi prepoziţiile *n* (*m*) şi *ntru* se găseau deci în aceeaşi alternativă ca pronumele *l*, *l'* şi *mi*: sau se lega mai departe de vocala finală a cuvântului precedent, sau, când acest cuvânt se termina cu o consonantă, *n* devenea silabic: *port* **n̥** *spate, când* **m̥***br**ac copilul***. Dar, precum *l* s'a rostit mai ales **îl** şi **n̥** şi **m̥** au început să se pronunţe de obiceiu **în** (**îm**): *port* **în** *spate, când* **îm***br**ac copilul***... Această obişnuinţă face ca rostirea cu *î* înmugurit s'o întâlnim şi în vecinătatea unei vocale: *nu* **înc***ep, o* **îm***br**ac, să* **înă***lbesc*.[1])

În poziţia iniţială, articulaţia pare mai grea decât în interiorul cuvântului. De aceea vedem că anumite grupe consonantice, foarte obişnuite la sfârşitul cuvintelor, nu pot fi rostite la început. Tot astfel am văzut că după pauză zicem **îl** *aduc*, **îm***i dă*, **îm***br**ac***, **înş***el*, **în** *altă parte*... cu sunetele sporite cu elementul vocalic *î*. De asemenea poate înmuguri şi sonanta *r̄*, care, la începutul cuvântului se rosteşte cu vibraţiuni mai puternice. Ca şi în alte limbi şi dialecte romanice şi ca şi limba bască, un astfel de *r̄* iniţial primeşte, în dialectul aromân „proteza unui *a*: **ar***âd* „râd", **ar***dăţină* „rădăcină"... şi însăşi numirea de **Ar***omân* pentru „Român".[2])

SEXTIL PUŞCARIU

---

[1]) Un caz interesant îl prezintă slavul *mŭšelŭ*, devenit *n̥šel* şi, cu acomodare consonantică, *n̥šel*. Azi zicem *nu* **'n̥***şel*, dar *când* **în̥***şel*.

[2]) În dacorom. **hr***ăpi* în loc de *răpi* se pare că efortul făcut pentru rostirea lui *r̄* iniţial a fost întovărăşit de deschiderea coardelor vocale în poziţia unui *h*.

BDD-A14867 © 1938-1941 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:51 UTC)